

HIS3090 - Fordypningsoppgave
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Vår 2014

Arbeiderbarns oppvekst i Kristiania på slutten av 1800-tallet

Solveig Føyen

Innledning

Denne oppgavens tema er arbeiderbarns oppvekst i Kristiania på slutten av 1800-tallet. Kristiania gjennomgikk store samfunnsmessige endringer på 1800-tallet som modernisering, industrialisering og fremvekst av klassesamfunn. Byen opplevde en voldsom vekst i både areal, næringsliv og innbyggertall. Befolkningen økte i tidsrommet 1850-1880 fra 38 000 innbyggere til 119 000. Ved utgangen av århundret nådde befolkningen 228 000. En stor andel av Kristianias innbyggere tilhørte arbeiderbefolkningen. Denne besvarelsen vil omhandle nettopp denne gruppen; nærmere bestemt arbeiderbarn. Veksten i Kristiania førte med seg sosiale problemer, og dette vekket bekymring. Det ble rettet oppmerksomhet omkring barns levekår og oppdragelse, og siste halvdel av 1800-tallet er en tid med økt samfunnsinteresse og sosialt ansvar for barn.¹

Med dette som bakteppe vil jeg i denne besvarelsen undersøke hvordan det var for barn av arbeiderklassen å vokse opp i Kristiania på slutten av 1800-tallet. Ved å ta i bruk «Arbeiderminner», samlet inn under ledelse av Edvard Bull på 1950-tallet, vil jeg undersøke hvordan barndom ble *opplevd* i hovedstaden. Utgangspunktet vil altså være minner om barnets egne erfaringer og den voksnes betraktninger rundt egen oppvekst.

Fremgangsmåte, tidsavgrensning og tema

Tidsavgrensningen er i hovedsak bestemt av kildematerialet. Det er blitt gjort et utvalg på 10 informanter eller fortellere. Den eldste er født i 1873. Den yngste er født 1887. Informantenes barndom fant altså sted på slutten av 1800-tallet, og besvarelsen vil omhandle denne tiden.

I arbeiderminnene trer hverdagshistorien fram. Fortellerne ser tilbake på sin barndom og minnes hvordan de opplevde den. Jeg har valgt å undersøke to temaer eller forhold nærmere. Det første har jeg kalt *møtet med døden*. Det andre har fått tittelen *lyse minner*. Temaene er først og fremst valgt av interesse. Hvordan død preget mange arbeiderfamilier, og hvordan fortellerne opplevde og forholdt seg til dette i oppveksten, har vekket min interesse. Likeså hva fortellerne husker tilbake på som gode øyeblikk og hva som fremkalte dette. Dertil, ved å studere erindringer

¹ Jan Eivind Myhre, *Hovedstaden Christiania. Fra 1814 til 1900*. Oslo bys historie bind 3 (Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1990), s 177-182, 204-211, 360; Anne-Lise Seip, *Sosialhjelpetaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1994), s 185-186.

knyttet til døden og lyse minner, kommer ulike opplevelser eller minner til uttrykk; gode og mindre gode. På den måten får de to temaene frem en kontrast og et spenn i barndommen.

Bruk av barndomsminner

Ved å ta utgangspunkt i hvordan barndom ble opplevd på slutten av 1800-tallet, møter vi på et kildeproblem.² Det er ikke lett å finne kilder der *barn selv* har fått mulighet til å uttrykke seg i det aktuelle tidsrommet. Denne besvarelsen vil derfor ta i bruk eldre menneskers beretninger om egen barndom, barndomsminner. Hovedkilden vil være arbeiderminnene som ble samlet inn ved Norsk Folkemuseum i regi av Edvard Bull fra 1950 til 1962. Dette minnematerialet består av gamle arbeideres beretninger om eget liv fra barndommen og fremover. Hensikten her var å la fortellerne få anledning til å fortelle det som var viktig for dem.³

Livsminner faller inn under kategorien «muntlige kilder». Muntlige kilder er kort og godt en gruppe personlige kilder, som fanget ny interesse i Norden på 1940-tallet. Innsamlingen av arbeiderminnene kan ses som et uttrykk for nettopp dette.⁴ Det er naturlig å stille seg spørsmålet om hvordan en skal lese og forholde seg til minner. Jostein Lorås skriver i sin artikkel «Muntlige kilder - faktuelle eller narrative lese måter?» at historikere her til lands, tradisjonelt har brukt minner som beretninger, altså til å si noe om faktiske hendelser og typiske situasjoner. I den sammenhengen har informantens pålitelighet vært et sentralt spørsmål. Med den senere tids kulturelle vending innenfor historiefaget, har en imidlertid gått i retning av å forstå minner «som levninger som formidler noe vesentlig om den kulturen informanten er bærer og skapere av».⁵ De faktiske hendelsene anses ikke som viktigst, men heller fortelleren, som kan gi informasjon om kulturen. Lorås argumenterer for å veksle mellom de to lese måtene, og på den måten få en helhetlig forståelse av historien.⁶

² Bjarne Hodne og Sølvi Sogner, *Barn av sin tid. Fra norske barns historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1984), s. 7.

³ Edvard Bull, *Retten til en fortid* (Oslo: Universitetsforlaget, 1981), s 96-97.

⁴ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), s 192-193.

⁵ Jostein Lorås, «Muntlige kilder - faktuelle eller narrative lese måter?» i *Historisk tidsskrift* 86, nr 3 (2007), s 435.

⁶ Jostein Lorås, «Muntlige kilder - faktuelle eller narrative lese måter?» i *Historisk tidsskrift* 86, nr 3 (2007), s 433-436, 439 og 445.

Kan vi stole på eldre menneskers barndomsminner? I vår sammenheng er målsetningen å kartlegge hvordan oppveksten i Kristiania på slutten av 1800-tallet ble *opplevd* og fremstilt for oss. Det er nyttig å være klar over noen kildekritiske vansker ved bruk av barndomsminner. En innvending er at minnestoff har en innebygget tendens til å forskjønne barndommen, en forgyllingstendens. Bjarne Hodne avviser mer eller mindre dette empirisk ved å peke på at det er den realistiske skildringen av barndommen som dominerer. Det er svært få mennesker som bare husker de lyse sidene ved barndommen.⁷ Dette synes å samsvare med fortellerne i arbeiderminner. Nedenfor, under overskriften «Møtet med døden», skal vi se at fortellerne også husker vonde minner fra barndommen.

Videre ligger barndomsopplevelsene langt tilbake i tid, og Ellen Schruppf skriver at «minnene er silt gjennom flere lag av tid og kultur mellom den som forteller og det som det fortelles om».⁸ Barndomsminnene tolkes i ettertid, og holdningene til egen barndom kan være formet av senere erfaringer. Det kan føre til et innslag av feilerindring eller til en justering, om ubevisst, av minnene.

Det er også viktig å være oppmerksom på narrasjonen eller *fortellingsstrukturen* i minnematerialet; hvor er historien på vei? Fortellinger bygges opp og følger noen hovedmønstre. Noen fortellinger er for eksempel bygget opp som en todeling mellom før og nå, der alt var bra «før», mens det er vanskelig «nå». Eller motsatt. Andre forteller historien sin i et større bilde, og søker å finne sammenhenger og kontinuitet i livsløpet sitt.⁹ Det er ikke uvanlig å søke tilbake til barndommen for å finne svar på hvorfor livet ble som det ble. Dette kan legge føringer for hvordan fortelleren «husker» barndommen sin, enten som god eller trist.¹⁰ Hayden White peker på fire grunnstrukturer eller plott: romanse, satire, komedie og tragedie, som han mener tas i bruk i all historieformidling. Dette springer ut av behovet for å skape mening av historien. Ved å identifisere denne plottstrukturen, forstår vi hvorfor fortellingen er som den er.¹¹

⁷ Bjarne Hodne, *Oppvekst i Kristiania* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986), s 16.

⁸ Ellen Schruppf, «En tredje vending i barndomshistorien?» i *Historisk tidsskrift* 91, nr. 2 (2012), s 264.

⁹ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var* (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), s 196-197.

¹⁰ Bjarne Hodne, «Barndomsminner» i Hodne og Sogner (red.) *Barn av sin tid* (Oslo: Universitetsforlaget, 1984), s 60.

¹¹ Jan Heiret, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg (red.), *Fortalt fortid* (Oslo: Pax Forlag, 2013), s 19-24.

Barndomsminner er i bunn *subjektive*. Informanten trekker frem begivenheter og forhold som vedkommende anser som betydningsfullt.¹² I og med at det blir gjort et utvalg av både informanter og tema, vil ikke denne fremstillingen gi et fullstendig bilde. Allikevel har jeg som utgangspunkt at fortellernes opplevelser, kan gi en tilnærmet generell fremstilling av hvordan oppveksten i hovedstaden ble opplevd.

Barndomshistorie

Denne oppgavens tema omhandler barndomshistorie. Barndomshistorie er en forholdsvis ny disiplin innenfor historiefaget her til lands. Edvard Bull var den første innenfor historiefaget i Norge som belyste barn i historien. Ifølge Bull var generasjonsoverføringene og relasjonen mellom barn og voksne et av de aller mest sentrale historiske fenomener, og betydningsfullt for å forstå historisk utvikling, endring og stabilitet.¹³ Med den økte interessen for sosialhistorie og historie nedenfra, vokste barndomshistorie fram som en egen forskningsdisiplin i Norge på 1970- og 1980-tallet. Gjennombruddet kom med oversettelsen av Philippe Ariés bok fra 1960 *L'Enfant et la vie familiale sous L'Ancien Regime*. Ariés regnes som en pioner innenfor barndomshistorie, og på norsk fikk boken tittelen *Barndommens historie* (1980). I forlengelsen ble norsk forskning på området gitt ut i artikkelsamlingen *Barn av sin tid. Norske barns historie* (1984). Med barndomshistorie vokste det fram en større erkjennelse av barnets betydning i historien.¹⁴

Denne besvarelsen omhandler arbeiderbarn på 1800-tallet. Denne gruppen har gjerne blitt analysert i sammenheng med industrielt barnearbeid. Historien om industrielt barnearbeid har tradisjonelt blitt skrevet som elendighetshistorie. Arbeiderbarn har blitt ansett som ofre for økonomiske og sosiale strukturer og barnearbeid som et resultat av elendighet. Den engelske barndomshistorikeren Hugh Cunningham hevder at barna var tvunget til å arbeide siden familien var avhengig av inntekten. Problemet barnearbeid ble avvirket gjennom fremskritt, opplysning og

¹² Bjarne Hodne, *Oppvekst i Kristiania* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986), s 16-17.

¹³ Ellen Schrupf, «En tredje vending i barndomshistorien?» i *Historisk tidsskrift* 91, nr. 2 (2012), s 254.

¹⁴ *Ibid*, s 252-256.

modernisering. Innenfor dette perspektivet har samfunnet utviklet seg mot det bedre, og den historiske utviklingen forstås som en fremskrittshistorie.¹⁵

Med den kulturelle vendingen innenfor historiefaget på 1990-tallet ble elendighetshistorien utfordret. Denne vendingen førte til det vi kan betegne som ny barndomshistorie. Innenfor denne retningen ble arbeiderbarn også studert i lys av den kulturelle og historiske konteksten de var en del av. Ellen Schrumpf skriver i sin bok *Barnarbeid - plikt eller privilegium?* (1997) at barna må forstås «som *både* skapende og skapt innenfor de kulturelle, sosiale og økonomiske strukturene som omgav dem».¹⁶ Barn har ifølge Schrumpf en skapende og deltakende rolle i livet sitt. Videre argumenteres det for at barnarbeidet hadde betydning utover det rent økonomiske. Barnarbeidet var ikke bare en konsekvens av plikt. Arbeidet var selve livsformen og ble oppfattet som meningsfullt. Dette skal vi komme noe tilbake til.¹⁷

I denne undersøkelsen forstås *barn* som jenter og gutter under 15 år. Avgrensningen er bestemt på bakgrunn av den historiske konteksten. I dette samfunnet var en å regne som voksen etter fylte 15 år. 15-årsalderen virker derfor som et skille mellom barn og voksen.¹⁸ *Barndom* oppfattes som «en fase i livet som artet seg som en sosial og kulturell prosess der barnet var subjekt og objekt.»¹⁹ Det legges altså til grunn et syn der barnet er skapende, men også skapt av de strukturelle rammene som omgir det.

Møtet med døden

Det forekommer av minnematerialet at mange barn i arbeiderfamilier, erfarte død på nært hold, enten fordi søsken eller foreldre gikk bort. Barna måtte således forholde seg til død rundt seg. Det er ikke så enkelt å tolke ut i fra kildene hvordan barna *følelsesmessig* taklet det at mennesker i de næreste relasjonene gikk bort. Fortellerne beskriver i hovedsak døden med knappe ord. Det gjelder

¹⁵ Ellen Schrumpf, *Barnarbeid - plikt eller privilegium?* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997), 11-13; Ellen Schrumpf, «En tredje vending i barndomshistorien?» i *Historisk tidsskrift* 91, nr. 2 (2012), s 40-41, 53-55.

¹⁶ Ellen Schrumpf, *Barnarbeid - plikt eller privilegium?* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997), s 11.

¹⁷ Ibid, s 134.

¹⁸ Ibid, s 16.

¹⁹ Ibid, s 16.

særlig skildringene av tap av søsken. «Det var ni [barn]. Jeg var den eldste, og så kom det tvillinger etter meg, som døde da dem var tre måneder, begge to. Så kom det ei pike tel. Hun fikk sånn tuberkulose [...] og døde når hun var en elleve-tolv år.», minnes Arthur Georg Thoresen (f. 1883). Karl Finstad (f. 1883) forteller videre: «Vi var 4 søsken. Den yngste, en pike, døde i 1899 bare 6 år gammel av lungebetennelse.» Ifølge Borghild Kristiansen (f. 1887) var de en søskenflokk på 14 og «derav var det ni som døde og fem som levde.»

Dette vitner om den høye barnedødeligheten i Kristiania på slutten av 1800-tallet. Omkring 1875 døde hvert femte barn før det fylte fem år. Sykdomsbildet i hovedstaden er en viktig forklaringsfaktor her. I den raskt voksende byen, var barna spesielt utsatt for lungebetennelse, tuberkulose og andre smittsomme sykdommer (infeksjonssykdommer), og dette preget dødeligheten. Tuberkulosen, som også gikk under navnet «den hvite pesten», rammet særlig. De typiske arbeiderstrøkene var preget av trangboddhet, trekkfulle leiligheter og utilstrekkelige sanitære forhold. Risikoen for å bli smittet var derfor høy.²⁰ Dette er i tråd med Hans Halvorsens (f. 1883) forståelse av forholdene: «Mange av mine søsken døde tidlig. Forholdene var nok ikke slik at de kunne vokse opp».

I dag er det uvanlig å dø som ung i Norge. Med den demografiske overgangen beveget samfunnet seg fra høye fødselstall og høy mortalitet *mot* lave fødselstall og lav mortalitet. Siden barnedødeligheten er så lav idag, hører ikke barndom og død naturlig sammen. Døden er noe vi tenker først og fremst hører alderdommen til, og barnedød oppfattes som særs rystende. På slutten av 1800-tallet var det derimot en like nærliggende tanke at barn døde av barndom som at gamle døde av alderdom.²¹ Det framgår av kildene at arbeiderbarn opplevde død på nært hold. Døden var en realitet i manges oppvekst. Vi har sett hvordan fortelleren anonymiserer døde søsken. Minnene ligger langt tilbake i tid, og anonymiseringen kan ha med selve fremstillingsformen å gjøre. Om anonymiseringen kan tolkes som at fortelleren som barn lærte å forholde seg nøkternt til døden, er et annet spørsmål. Kanskje gjorde nærheten til døden at fortelleren som barn, lærte at døden var en del av livet? Det er imidlertid viktig å ikke utelukke sorg, og distanseringen kan nettopp også ses som et uttrykk for en måte å takle sorgen på både i samtid og ettertid.²²

²⁰ Sølvi Sogner (red.), *I gode og vonde dager. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003), s. 195-196.

²¹ Jens Kristian Borgan, «Farligere i byen? Dødelighetsforskjeller by og land» i *Statistiske analyser* 94 (2007), s. 89, 91.

²² Ellen Schruppf, «En tredje vending i barndomshistorien?» i *Historisk tidsskrift* 91, nr. 2 (2012), s. 274-275; Ellen Schruppf, *Barndomshistorie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2007), s. 24, 31-35.

Tap av foreldre

Sykdom og død rammet også voksne. Ingen av våre informanter var foreldreløse, men flere opplevde at enten mor eller far døde. Tap av en forelder rokket ved familien. Om det emosjonelle ikke kommer så tydelig til uttrykk, gir arbeiderminnene oss et innblikk i hvordan familiens situasjon endret seg både som omsorgs- og økonomisk institusjon. Familien måtte i mange tilfeller omorganiseres rent praktisk dersom mor eller far gikk bort. Ifølge våre fortellere håndterte arbeiderfamilier de endrede forholdene på ulike måter. Hans Halvorsen (f. 1883) forteller at det ikke var uvanlig at den gjenlevende forelder giftet seg på nytt: «Min mor døde fra den store barneflokk [tolv barn], men far giftet seg snart igjen for at ikke barneflokk skulle spredde for mye. Jeg vil si at min stemor var et meget bra og respektabelt menneske, som vi lærte å holde av.» Død oppløste familier, og det var ikke uvanlig med sammensatte familier. Sammensatte familier var de som etablerte seg på nytt, og familiemedlemmene hadde både biologiske og ikke-biologiske bånd til hverandre.²³

Minnene viser videre at en forelders dødsfall kunne gi familien økonomiske utfordringer. Siden kvinnene i Kristiania gjerne sluttet å arbeide når de giftet seg og fikk barn,²⁴ hadde mannen gjerne det største økonomiske ansvaret i familien. Karl Finstad (f. 1883) forteller at hans familie «helt og holdent var avhengig av det han [far] tjente.» Følgelig så mange mødre seg nødt til å ta lønnsarbeid utenfor hjemmet i etterkant av ektemannens bortgang. Dette gjaldt imidlertid ikke bare mødre. Barna selv kunne oppleve å bli tillagt et større økonomisk ansvar som en direkte følge av farens død. Aksel Ferdinand Jacobsen (f. 1884) forteller: «[Da] far døde i 1898, om høsten, og fortjenesten hjemme var liten, måtte jeg arbeide der hvor det var mest å tjene [på fyrstikkfabrikken]. Mor måtte selv ta arbeid ute, og dette varte til alle mine søsken var konfirmert.»

Enkelte barn opplevde at tap av en forelder førte til bortsetting, enten til slektninger eller til fremmede. Hans Fredriksen (f. 1878) forteller: «Da jeg var 12 år døde mor av tuberkulose. Hun døde hjemme. Det var naturligvis en rystende opplevelse for oss barn og se mor vandre vekk fra oss. For meg ble det en tragedie. Jeg måtte bortsettes til fremmede.» Dette kan forstås som at familien ikke hadde kapasitet til å ivareta barnet. Løsningen i dette tilfellet ble å sette bort barnet til fremmede. Ifølge Fredriksen ytte dessverre de «fremmede» en mangelfull omsorg, og han fikk det

²³ Ellen Schruppf, *Barndomshistorie* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2007), s 29.

²⁴ Sølvi Sogner (red.), *I gode og vonde dager. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003), s 104.

ikke noe godt dit han kom. Morens bortgang kan sies å ha blitt erfart som ekstra vondt og vanskelig på grunn av dette forholdet.

Han [far] døde når jeg var 2 år gammel, så jeg husker ikke noe om far. Mor måtte ta seg arbeid for sørge for den store barneflokk. [...] Men det varte ikke lenge før jeg ble adoptert av min tante, for det var ikke mulig for mor å klare hele barneflokk. Det ble for stridt. Dessuten kunne hun jo ikke la meg, som den yngste, være alene hjemme hele den tiden hun arbeidet.²⁵

Karl Sigurd Kristiansen (f. 1877) opplevde å bli adoptert av slektninger som barn, nærmere bestemt av sin tante. Det er interessant å se at barnet tilsynelatende møter situasjonen med forståelse. I alle fall i ettertid. Fortelleren synes ikke å bære nag eller bitterhet. Han forsto at moren kom i vanskeligheter og at hun etter beste evne, forsøkte å forsørge hele familien. Ifølge Kristiansen ble det *for* stridt for moren hans å få endene til å møtes og samtidig sørge for barna. Hun måtte la tanten ta seg av barnet. Det er et poeng at denne personen fikk det godt hos tanten. Det er ikke godt å vite om minnene og holdningene i ettertid ville vært annerledes dersom han hadde lidd i sitt nye hjem.

Lyse minner

Hva sitter igjen hos fortellerne som lyse barndomsminner? En fellesnevner er at mange av de lyse minnene er knyttet til *søndagen*. Det er tydelig at dagen står fram som et godt minne i ettertid. Søndagen vil derfor være utgangspunkt for analyse. Dagen skilte seg først og fremst ut fra hverdagen. Dagen opplevdes som et pusterom og lyspunkt i tilværelsen, og vi skal se på hvorfor fortellerne som barn lengtet fram til søndagen. For å illustrer hvorfor søndagen var etterlengtet, er det nyttig å få et innblikk i hvordan en typisk hverdag utartet seg.

Plikter og skolegang

«Skolegangen min var hver dag fra kl. 2 til 6. Mine lekser måtte jeg lære fra kl. 11 formiddag til jeg gikk på skolen. Og om kvelden etter at alle hadde spist. Leksene om kvelden varte omtrent en time. Siden fikk jeg lov til å være ute til kl. 9, om sommeren,

²⁵ Karl Sigurd Kristiansen, født 1877.

sammen med andre barn. [...] Pikene ble satt til å hjelpe mor. Vi gutter måtte sørge for brensel og gå ærend. Da vi begynte å arbeide ute måtte pikene gå ærend. Så hadde vi bare å se til at det var brensel nok.»²⁶

Fremstillingen ovenfor fremkommer av kildematerialet som en alminnelig hverdag for arbeiderbarn i Kristiania. Skildringen viser hvordan barna sjonglerte mellom plikter og skolegang. Barnas plikter varierte i omfang og besto av ulønnet og lønnet arbeid, i og utenfor hjemmet. Kjønn spilte en rolle, og gutter og jenter hadde ulike arbeidsoppgaver. Mens guttene i større grad hadde lønnsarbeid, hadde jentene mer ulønnet arbeid hjemme.²⁷ Ellen Schrupf skriver at barndom i Norge historisk sett har vært en arbeidsbarndom. Vi har allerede vært inne på hvordan arbeid var selve livsformen og hadde mening utover det rent økonomiske. Schrupf legger vekt på at barna gjennom arbeidet fikk bidra og føle seg nyttige. Samtidig fikk de opplæring i fremtidige yrker. Tradisjonelt var barnearbeid i hovedsak tilknyttet primærnæringene. Med industrialiseringen ble industrielt barnearbeid mer utbredt. Dette gjaldt særlig i en by som Kristiania.²⁸

«Jeg var på skolen om formiddagen, og på arbeidet om ettermiddagen i fire timer fra klokka 2 til 6. [...] Jeg gikk på Kampen skole, og det var hver formiddag. Men noen gikk om ettermiddagene, så de kunne arbeide om formiddagen. Og noen hadde skole bare tre dager i uka. Når det var fri fra skolen, måtte de arbeide hele dagen.»²⁹

I tillegg til plikter, gikk barna på skole. Fremstillingen ovenfor viser hvordan skole og arbeid var tilpasset barnas liv. Det ble tilrettelagt slik at barna kunne både gå på skole og arbeide. Utbyggingen av skolen gikk gradvis. De første skolelovene ble gitt ved midten av 1700-tallet. I 1889 ble allmueskolen erstattet av folkeskolen, og den obligatoriske skolen ble bygget ut. Motivene bak institusjonaliseringen av skolen er mange, og det er ikke anledning til å gå nærmere inn på alle forhold her. Ett forhold tas imidlertid med: Bak utbyggingen av skolen lå et *skifte* i synet på hva barndommen skulle være. Den tidligere arbeidsbarndommen skulle nå, i tråd med Jean-Jacques Rousseau, bestå av kunnskap og opplysning. Videre var synet på barnet i endring. Snarere enn å

²⁶ Aksel Ferdinand Jacobsen, født 1884.

²⁷ Ellen Schrupf, *Barndomshistorie* (Oslo: Samlaget, 2007), s 41-47; Ellen Schrupf, *Barnearbeid - plikt eller privilegium?* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997), s 83.

²⁸ Ellen Schrupf, *Barndomshistorie* (Oslo: Samlaget, 2007), s 41; Ellen Schrupf, *Barnearbeid - plikt eller privilegium?* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997), s 134.

²⁹ Karl Olsen, født 1881.

anse barn som små voksne, ble barnet nå betraktet som svakt og uskyldig. Barnet måtte beskyttes og barndommen skilles fra de voksnes liv.³⁰ Våre fortellere befant seg i sin barndom med andre ord i en brytningstid. De endrede forestillingene knyttet til barndommen, harmoniserte dårlig med barnarbeid, og da industrielt barnarbeid spesielt. Ideen om at barn heller skulle være på skolen fikk større gjennomslag. Fabrikktilsynsloven av 1892 illustrerer dette. Loven regulerte barnarbeidet i industrien. Blant annet ble det ulovlig for barn under tolv år å arbeide i industrien. På slutten av 1800-tallet fikk dermed skolen en mer dominerende rolle og beslagla mer av tiden i barnas hverdag. Mer skole betydde mindre arbeid, og på sikt transformerte utbyggingen av skolen barndommen.³¹

Om søndagen var det reint grunt

Inntrykket en sitter igjen med er at våre fortellere hadde lite fritid i oppveksten, ettersom skole og plikter opptok mye tid. Foreldrene var også travle, ifølge våre informanter. Det fortelles om fedre som dro på arbeidet klokka fem og var hjemme i åttetiden, og om mødre som satt oppe til over midnatt med å holde familiens tøy i orden.³² I løpet av en dag var det trolig knapt med tid for familien til å være sammen. Sådanne skilte søndagen seg ut. Søndag betydde fridag for de aller fleste, og familien fikk tid til å være sammen. Dagen ble gjerne utnyttet til familieaktiviteter. Typiske aktiviteter var turer i Nordmarka, båtturer på fjorden, og utflukter til St. Hanshaugen, Ekeberg, Bygdøy eller til en av byens løkker.³³ Familieutfluktene har festet seg hos våre fortellere, og Karl Finstad (f. 1883) minnes søndagen slik: «Det var mange løkker på den tiden på Torshov. Om søndagen gikk vi med mor og far og satte oss i solen ute på løkkene. Mor tok niste med. Vi hadde et fellesnavn på disse løkkene i den tiden. Vi kalte områdene for Mailund. Skulle vi på noe lengre tur, reiste vi til Maridalen.» Søndagsminnene gjenfortelles i positive vendinger. Søndag ga anledning for familien til å være sammen, og fortellerne synes å sette særlig pris på tiden sammen med foreldrene. Det sosiale samværet ble erfart som gledelig:

³⁰ Harald Thuen, *Om barnet* (Oslo: Abstrakt forlag, 2011), s 113.

³¹ Ellen Schrumpf, *Barndomshistorie* (Oslo: Samlaget, 2007), s 50-52; Ellen Schrumpf, *Barnarbeid - plikt eller privilegium?* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997), s 175, 185-187.

³² Karl Finstad, født 1883.

³³ Bjarne Hodne, *Oppvekst i Kristiania* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986), s 47-50.

«Jeg var mye ute på sjøen, utover mot Gressholma og sånt. Vi hadde snekke da seru. [...] Jeg husker jeg gikk nerover om søndags morran, nerover mot Akerselva, der vi hadde båten. [...] Jeg gikk sammen med far. Jeg var så jeg syntes jeg kunne fly i lufta, så glad og fornøyd var jeg for vi skulle ut på sjøen. [...] Så var det å ha med seg flesk da og steike litt. Og koke kaffi - det var liksom kosten ute. Det var jo et morsomt liv.»³⁴

Søndagen skilte seg ut på flere måter, noe søndagskosten markerte. I arbeiderminnene finner vi detaljrike beskrivelser av kostholdet, og våre fortellere virker å huske godt hva de spiste i oppveksten. En typisk beskrivelse er:

«Maten var enkel, men jeg kan ikke si at jeg direkte sultet. Det var brød og sirup, og mange ganger var det ikke margarin på brødet en gang. Min far var odøling og glad i graut, og det vanket derfor mye av den. Vassgraut og melgraut ettersom det var penger til. Det vanket også mye med sild og poteter.»³⁵

I arbeiderklassen var hverdagen preget av et enkelt kosthold. Måltidene stod for det meste av brød og kaffe og et hovedmåltid hvor man spiste kjøtt eller fisk.³⁶ Måltidet handlet primært om å stille sulten, men det hadde også en viktig funksjon i å samle familien. Ingen av informantene erindrer å ha lidd av sult, men flere erfarte at det kunne være snaut med mat. Karl Nilsen (f. 1873) beretter om «smått stell» og «lite mat» i hans barndom. De detaljrike beskrivelsene kan tolkes som at fortellerne var opptatt av kosthold i barndommen. De synes å ha god oversikt. Dette kan skyldes nettopp erfaringer med enkel eller lite mat. Forhold som nøysomhet og sparsommelighet, eller opplevelsen av å ikke få spise seg tilstrekkelig mett, kan ha gjort at fortellerne ble bevisste som barn.³⁷

Der det i hverdagen var nøkternt, var søndagskosten annerledes. Familien unnet seg gjerne noe ekstra som fersk suppe, og slik ble søndagen markert og skilt ut fra hverdagen. Den samme Karl Nilsen (f. 1873) forteller at «om søndagen var det fersk suppe, kokt på knoke, ja, i nesten alle leilighetene i Larviksgata.» Ifølge Nilsen kunne han *lukte* at det var søndag. Ettersom mange

³⁴ Thorvald Hansen, født 1887.

³⁵ Hans Fredriksen, født 1878

³⁶ Bjarne Hodne, *Oppvekst i Kristiania* (Oslo: Universitetsforlaget, 1986), s 35.

³⁷ Ellen Schrupf, *Barnearbeid - plikt eller privilegium?* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997), s 144-145.

familier kokte suppe, «lukta det fersk suppe over hele Bjølsen-jordet». Lukten av søndagen har festet seg som et minne.

Søndagens annerledeshet sitter igjen hos våre fortellere, og det er lyse minner knyttet til dagen. Arbeiderbarn på 1800-tallet opplevde et tydelig skille mellom hverdag og søndag. Elementer som familieaktiviteter eller søndagskost sto i kontrast til resten av uka. Det er liten tvil om at søndagen var etterlengtet. Den var et avbrekk og høydepunkt som man kunne glede seg til. Hans Fredriksen (f. 1878) illustrerer dette når han forteller: «Søndagen var det reint grumt. Den lengtet vi barn fram til. For da var det enten fersk kjøtt og suppe, eller erter, kjøtt og flesk.»

Avslutning

I denne besvarelsen har vi sett hvordan arbeiderbarns oppvekst i Kristiania på slutten av 1800-tallet ble opplevd. Grunnet problemer med å finne kilder der barn selv har fått mulighet til å uttrykke seg, har barndomsminner blitt valgt ut og studert. Oppgavens hovedkilde er «Arbeiderminner». Minnematerialet består av eldre menneskers beretninger om eget liv, og bruken av slike muntlige kilder har blitt diskutert. Det er viktig å være klar over noen kildekritiske vansker i arbeidet med barndomsminner. I og med at minnene ligger langt tilbake i tid, kan dette ha konsekvenser for hvordan de fremstilles for oss. Fremstillingen kan også være farget av en fortellingsstruktur, som legger føringer for hvordan historien bygges opp og fortelles.

Oppgavens tema faller innenfor forskningsdisiplinen barndomshistorie. Med denne retningen fulgte en større erkjennelse av barnets betydning i historien. Innenfor barndomshistorie, har barnet blitt tildelt ulike roller. I denne besvarelsen har utgangspunktet vært at barnet er skapende, men også skapt av de gjeldene samfunnsstrukturer som det omgis av.

Det forekommer av minnematerialet at barn i arbeiderfamilier erfarte død på nært hold. Nærheten til døden preget barn og voksne. Dersom en forelder gikk bort, kunne det gi store konsekvenser for familien som omsorgs- og økonomisk fellesskap, og familier måtte reorganiseres. Det virker som fortellerne i sin oppvekst, stort sett tilpasset seg og møtte de endrede forholdene med forståelse. I hvert fall i ettertid. Døden satte sitt preg på våre informanter, og anonymiseringen av døde søsken har vært gjenstand for analyse. Distanseringen kan ses som et uttrykk for at fortelleren som barn lærte at døden var en del av livet, og i den forlengelse lærte å forholde seg nøkternt til døden. Samtidig kan anonymiseringen være et uttrykk for bearbeidelse av sorg.

Søndagene har stått fram som et lyst minne i ettertid. Dagen skilte seg ut fra en hverdag preget av plikter og skolegang. Vi har sett hvordan barndommen var i endring på slutten av 1800-tallet. Med nye ideer rundt barn og barndom, fikk skolen gradvis en mer dominerende rolle i arbeiderbarnas hverdag. Søndagsfri ga imidlertid familien anledning til å være sammen, og dette ble erfart som gledelig. Likeså sto søndagskosten i kontrast til hverdagens nøysomme og enkle kosthold. Søndagens annerledeshet har tilsynelatende vekket begeistring og ført til at den huskes som et lyst minne i ettertid.

Uttrykte kilder

Oslo Byarkiv, Arbeiderminner

Arbeiderminner innsamlet av Norsk Folkemuseum i regi av Edvard Bull, 1950-1962 finnes i kopiform i Byarkivet.

Informanter:

Aksel Ferdinand Jacobsen (f. 1884). Intervjuobjekt 497

Arthur Georg Thoresen (f. 1883). Intervjuobjekt 947.

Borghild Kristiansen (f. 1887). Intervjuobjekt 221

Hans Fredriksen (f. 1878). Intervjuobjekt 1398

Hans Halvorsen (f. 1883). Intervjuobjekt 1395

Karl Finstad (f. 1883). Intervjuobjekt 2207

Karl Nilsen (f. 1873). Intervjuobjekt 1732

Karl Olsen (f. 1881). Intervjuobjekt 564

Karl Sigurd Kristiansen (f. 1877). Intervjuobjekt 1349

Thorvald Hansen (f. 1887). Intervjuobjekt 1449

Litteratur

Bull, Edvard. *Retten til en fortid. Sosialhistoriske artikler*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.

Heiret, Jan, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg (red.). *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax Forlag, 2013.

Hodne, Bjarne. *Oppvekst i Kristiania. Selvbiografiske betraktninger 1890-1914*. Oslo: Universitetsforlaget, 1886

Hodne, Bjarne. «Barndomsminner» i Bjarne Hodne og Sølvi Sogner (red.) *Barn av sin tid. Fra norske barns historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.

- Hodne, Bjarne og Sølvi Sogner (red.). *Barn av sin tid. Fra norske barns historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1984.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Lorås, Jostein. «Muntlige kilder - faktuelle eller narrative lese måter?». *Historisk tidsskrift* 86, nr. 3 (2007): 443-445.
- Myhre, Jan Eivind. *Hovedstaden Christiania: fra 1814 til 1900*. Oslo bys historie, bind 3. Oslo: J.W. Cappelens Forlag, 1990.
- Schrumpf, Ellen. «En tredje vending i barndomshistorien. Fra struktur til kultur og materialitet». *Historisk tidsskrift* 91, nr. 2 (2012): 251-278.
- Schrumpf, Ellen. *Barndomshistorie*. Oslo: Den Norske Samlaget, 2007.
- Schrumpf, Ellen. *Barnarbeid - plikt eller privilegium? Barnarbeid og oppvekst i to norske industrisamfunn i perioden 1850-1910*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 1997.
- Seip, Anne-Lise. *Sosialhjelpetaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1994.
- Sogner, Sølvi (red.). *I gode og vonde dager. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2003.
- Thuen, Harald. *Om barnet. Oppdragelse, opplæring og omsorg gjennom historien*. Oslo: Abstrakt forlag, 2011.

Artikkel i elektronisk tidsskrift

- Borgan, Jens-Kristian. «Farligere i byen? Dødelighetsforskjeller by og land 1875-2005». *Statistiske analyser* 94 (2007): 89-104. Utgitt av Statistisk sentralbyrå. 11.04.2014.
<http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa94/sa94.pdf>